

Kazimierz Szkaradek, Sławomir Zych

Zarys dziejów parafii Cmolas w latach 1462-1772

Rocznik Kolbuszowski 7, 27-49

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Kazimierz Szkaradek, ks. Sławomir Zych

Zarys dziejów parafii Cmolas w latach 1462–1772

Wstęp

Parafia Cmolas sięgająca swymi początkami średniowiecza jest szczególnym miejscem na mapie diecezji rzeszowskiej. Funkcjonuje przede wszystkim jako znaczące sanktuarium Pana Jezusa Przemienionego, do którego zmierzają liczne rzesze pielgrzymów.

W związku z tym zrodziła się myśl, aby wydobyć z mroku wieków jej najstarsze dzieje z czasów przedrozbiorowych. Nie jest to pierwsze opracowanie dotyczące kościelnych dziejów Cmolasu. Na uwagę zasługuje opracowanie Juliana Franciszka Jachyry „Zarys monograficzny wsi Cmolas” (maszynopis, Rzeszów 1987). Powstały również liczne prace przedstawiające problematykę kultu łaskami słynącego wizerunku Przemienienia Pańskiego¹ oraz książka dotycząca kościoła szpitalnego².

Niniejszą publikację oparto w znacznej mierze na niewykorzystanych dotychczas archiwaliach zgromadzonych w Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie oraz w tamtejszym Archiwum Kapituły Metropolitarnej. Wykorzystano również źródła drukowane oraz szeroki wachlarz opracowań.

W niniejszym opracowaniu zawarto zagadnienia związane z genezą i początkami parafii, jej terytorium, ludnością, prawem patronatu i uposażeniem. Ukazano ponadto świątynie znajdujące się na terytorium parafii, jej duszpasterzy oraz instytucje parafialne funkcjonujące na jej terytorium.

¹ Zob. K. Skowroński, *Kościółek chłopskiej fundacji w glorii Pańskiego Przemienienia*, mps w zbiorach Archiwum Historycznego Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, nr 286, b.m.r.; J. Paszenda, *Cmolos. Przemienienie Pańskie*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, T. 9 (1983), s. 107–109; A. Lagoda, *Kult Przemienienia Pańskiego w parafii Cmolos*, mps w zbiorach Archiwum Parafialnego w Cmolosie (dalej: APC), Lublin 1986; J. Opaliński, *Kult Pana Jezusa Przemienionego w sanktuarium w Cmolosie*, mps w zbiorach APC, Tarnów 1992; R. Wiśniewski, *Odnowa liturgiczna po Soborze Watykańskim II w Sanktuarium Przemienienia Pańskiego w Cmolosie*, mps w zbiorach APC, Rzeszów 2000.

² Zob. M. Kornecki, K. Szkaradek, Z. Jucha, *Drewniany kościół Przemienienia Pańskiego w Cmolosie*, Cmolos 1995.

Geneza i początki parafii

Początki parafii w Cmolasie wiążą się z rozwojem akcji osadniczej na terenie Puszczy Sandomierskiej. Parafię ufundowali 26 VII 1462 r. bracia Jan († przed 1489) i Bernard († przed 1491), dziedzice Mielca i Cmolasu wraz ze swoją matką Zofią († po 26 VII 1462), wdową po Janie Mieleckim³. Fundacji dokonano z pobożności oraz „na chwałę i cześć Boga Wszechmocnego, Jego Matki Świętej Maryi Chwalebnej Dziewicy i świętych męczenników Stanisława i Wojciecha, naszych patronów, dla odpuszczenia wszystkich grzechów naszych i błędów naszego przodka”⁴. Dokument sporządzono w Mielcu w obecności świadków: Mikołaja z Laszyna, Jana z Podgrodzia, Wierzbęty i Marka z Wyższego Turka i Pełki Słysz z Małekobielnik⁵. Niemal wszystkie akta wizytacji generalnych z czasów staropolskich powołują się na ten dokument⁶.

Należy przypuszczać, że parafia powstała wraz z lokacją miejscowości, bowiem według „Liber beneficiorum” diecezji krakowskiej pióra ks. Jana Długosza, ok. 1470–80 r. Cmolas był wsią nowo założoną „na surowym korzeniu” (*villa in cruda radice noviter locata*)⁷. Istniała w nim samodzielna parafia z własną świątynią i duszpasterzem ks. Mikołajem z Łączek⁸. Mimo fundacji, Cmolas popadł w zależność parafialną od Mielca⁹. Parafię erygował w kilka lat póź-

³ Dokument fundacyjny parafii Cmolas, przeł. G. Ząbek, „W Blasku Przemienienia”, R. 9 (2002) nr 39, s. 10; S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa i stosunków własnościowych w regionie mieleckim do połowy XVII w.*, [w:] *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, t. 1, Mielec 1984, s. 127 i 140; zob. B. Kania-Dziedzic, *Rozwój osadnictwa w dorzeczu Przrzywy do końca XVIII wieku*, mps w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2000, s. 80. S. Kuraś – wydawca dokumentu fundacyjnego parafii Cmolas (Zbiór Dokumentów Małopolskich, t. V, nr 1334) źle odczytał datę fundacji podając rok 1422. S. Mateszew, dz. cyt., s. 127, przyp. 524; W. Kowalski, *Uposażenie parafii archidiaconatu sandomierskiego w XV–XVIII wieku*, Kielce 1998, s. 343–344.

⁴ Dokument fundacyjny parafii Cmolas, s. 10.

⁵ Tamże. Mikołaj z Laszyna i Jan z Podgrodzia występują również jako świadkowie w dokumencie lokacyjnym Mielca w 1470 r. Materiały źródłowe, [w:] *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, t. 1, s. 653.

⁶ Zob. np. Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKapMK), *Visitatio Sandomiriensis Archidiaconatus Anno Domini 1646 ex commissione R.D. Petri Gembicki episcopi Cracoviensis ducis Severiae per R. D. Gregorium Kownacki IUD custodem Tarnoviensem, Venceslaum Kostecki praepositum Opocnensem plebanum Malicensem expedita (Decanatus: Koprzywnicensis, Rudnicensis, Miechocinensis et Połanecensis)* [dalej: AV 1646], sygn. AV 7. k. 30.

⁷ Ioannis Długosz Senioris Canonici Cracoviensis *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, Vol. II, Cracoviae 1864 (dalej: LB II), s. 370.

⁸ Tamże.

⁹ B. Kumor, *Archidiaconat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, Lublin 1964 (nadbitka z: „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”), s. 92.

niej, 8 VII 1489 r., bp krakowski kard. Fryderyk Jagiellończyk¹⁰. Jest ona jedną z najstarszych na terenie Kolbuszowszczyzny. Starsza od niej jest jedynie parafia w Raniżowie, wzmiankowana po raz pierwszy w 1409 r.¹¹, natomiast pierwsza informacja o istnieniu parafii w Kolbuszowej pochodzi z 1516 r.¹²

Początkowo parafia Cmolas znajdowała się w strukturach archidiakonatu sandomierskiego diecezji krakowskiej¹³ oraz okręgu sądowego (oficjalatu) z siedzibą w Sandomierzu¹⁴. Przynależność ta uległa zmianie: w 1513 r. zaliczono ją do dekanatu pilzneńskiego, znajdującego się w strukturach archidiakonatu sądeckiego i oficjalatu pilzneńskiego¹⁵, a w 1529 r. z powrotem do archidiakonatu sandomierskiego¹⁶. Według ks. B. Kumora, parafia Cmolas należała do struktur archidiakonatu sądeckiego do 1577 r.¹⁷ Następnie znalazła się w granicach archidiakonatu sandomierskiego oraz dekanatu miechocińskiego (utworzonego na pocz. XVII w.) Ten stan utrzymał się do końca omawianego okresu¹⁸.

Terytorium i ludność

Początkowo okręg parafialny obejmował dwie miejscowości: Cmolas i Brzozę¹⁹. Tej ostatniej nie można utożsamiać z późniejszą Trzęsówką²⁰, ponie-

¹⁰ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMK), Volumen actorum episcopaliū Illustr. Principis Friderici Jagiellonidis episcopi Cracoviensis ab 24 I 1489–9 III 1503, Vol. 4 (dalej: A. Ep. 4), k. 30v (Rationae erigendae ecclesiae in Cmolas); B. Kumor, Archidiakoniat sądecki, s. 92, przyp. 10; zob. P. Miodunka, *Sieć parafialna nad dolną Wisłoką w średniowieczu (do ok. 1530 r)*, „Rocznik Mielecki”, T. 2 (1999), s. 108.

¹¹ „Raniżów [...] Documentum foundationis parochiae deficit, at in privilegio ecclesiae in Łąka legitur Szesteslaus, plebanus in Ranischow”. [F. Pawłowski], Raniżów, [w:] Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1912, Premisliae 1911; s. 110.

¹² W. Mroccka i S. Zych, *Kilka uwag o początkach procesów osadniczych na terenie Węryni i Kolbuszowej*, „Ziemia Kolbuszowska” (dalej: ZK), R. 10 (2003) nr 4, s. 17. Należy przypominać, że fundacja parafii w Kolbuszowej nastąpiła przed 1510 r. Tamże.

¹³ Zob. B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, s. 285.

¹⁴ Zob. S. Siczek, *Początki i rozwój kościelnego sądownictwa w Polsce na podstawie formalnego oficjalatu w Sandomierzu*, [w:] *Historia et ius. Księga Pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński i G. Górski, Lublin 1998, s. 295–302.

¹⁵ B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, s. 20.

¹⁶ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. Liber retaxationum), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968 (dalej: LR 1526), s. 465.

¹⁷ B. Kumor, *Archidiakoniat sądecki*, s. 15.

¹⁸ Zob. Acta Visitationis (dalej: AV) 1604–1764” 5, passim.

¹⁹ Dokument fundacyjny parafii Cmolas, s. 10.

²⁰ P. Miodunka, *Sieć parafialna*, s. 108.

waż wieś ta (tj. Brzoza) zanikła w późniejszym czasie, ale jej nazwa funkcjonowała jeszcze w XVIII w.²¹

Wraz z rozwojem akcji osadniczej pojawiały się na terenie parafii kolejne miejscowości. „Liber retaxationum” z 1529 r. wymienia obok Cmolasu Trzęsówkę²², a w 1604 r. obok Cmolasu i Trzęsówki: Łubnicę, Zarebki, Trześnik, Mechowiec i Siedlanowo (Siedlankę)²³. Ciekawym fenomenem w dziejach parafii było osadnictwo związane z hutnictwem żelaza²⁴. Akta wizytacji generalnej z 1646 r. wymieniają kolejne osady: Rudę i Hutę²⁵.

W 2. poł. XVII w., mimo klęsk elementarnych i wojen, trapiących ludność Rzeczypospolitej, w aktach wizytacyjnych odnotowano kolejne osady: Izdebnik, Jagodnik (Zagrody), Dubas (1662) i Dymarkę (1673)²⁶. W 1. poł. następnego (XVIII) stulecia nastąpiło nasilenie procesu osadniczego. Powstały wówczas: Majdan (obecnie Majdan Królewski), Kozubaj i Przewóz (1727), Brzostowa Góra, Krzątka (Chrzątka) i Drozdowy (1748)²⁷.

Z uwagi na rozległość parafii Cmolasa, w XVIII w. dokonano jej podziału. Około 1756 r. w Majdanie wzniesiono drewniany kościół z fundacji Józefa Ossolińskiego²⁸. Świątynię uposażył król August III Sas 31 VIII 1758 r.²⁹ W 1764 r. posiadała ona własnego duszpasterza-komendarza ks. Franciszka Szaniawskiego oraz swój okręg duszpasterski z następującymi osadami: Maj-

²¹ Jeszcze w 1727 r. odnotowano sołectwo Brzoza jako zanikłe. AKMK, *Visitatio realis et personalis ecclesiarum parochialium, hospitalium, capellarum, altarum et confraternitatum in quatuor decanatus archidiaconatus Sandomiriensis, videlicet: Rudnicensi, Miechocinensi, Coprivnicensi et Połanecensi existentibus, sub felicissimis auspiciis Celsissimi Principis R.D. Constantini Feliciani in Szaniawy Szaniawski episcopi Cracoviensis ducis Severiae per me Dominicum Lochman IUD canonicum cathedralem Cracoviensem, archidiaconum Sandomiriensem anno Domini 1727 diebus primis mensis Martii inchoata, tandem mense Septembri finaliter expedita* (dalej: AV 1727), sygn. AV 22, s. 77.

²² LR 1529, s. 465. Pierwsza wzmianka o jej istnieniu pochodzi z 1506 r. M. Skowroński, *Powiat kolbuszowski*, bmnw 2000, s. 76.

²³ AKapMK, *Acta visitationis ecclesiarum archidiaconatus Sandomiriensis sub R.D. Bernardo Maciejowski episcopo Cracoviensi duce Severiensi. Exequutio visitationis pergebatur Sandomiriae die 16 Martii ad 3 Aprilis anno Domini 1604* (dalej: AV 1604), sygn. AVCap. 23, k. 26.

²⁴ Zob. M. Skowroński, *Wędrówki po dawnych przemysłach w powiecie kolbuszowskim. Dymarka i Ruda Mechowiecka – dwie kuźnice cmoleskie*, ZK, R. 7 (2000) nr 8, s. 18–19.

²⁵ AKapMK, AV 1646, sygn. AV 7, k. 30.

²⁶ W. Kowalski, *Uposażenie parafii*, s. 344.

²⁷ AV 1727–1748, passim.

²⁸ AKMK, *Acta visitationis ecclesiarum in archidiaconatu Sandomiriensi consistentium de speciali mandato Celsissimi Principis R.D. Cajetani Ignatii Sołtyk episcopi Cracoviensis ducis Severiae, per me Joannem Cantium Ligęza STD ecclesiarum Insignis Collegiatae Sandomiriensis archidiaconum, in Trójca curatum expeditae anno Domini 1764 inchoatae annisque sequentibus 1765 et 1766 terminatae* (Decanatus Połanecensis, Miechocinensis, Rudnicensis et Coprivnicensis) [dalej: AV 1764/5], sygn. AV 51, k. 104v.

²⁹ Tamże, k. 105v.

dan, Krzątka (Chrząstka), Brzostowa Góra i Huta. Zamieszkiwało go 1515 wiernych, którzy przystąpili do komunii św. wielkanocnej³⁰. Samodzielną parafię erygował dopiero bp krakowski Kajetan Sołtyk w 1765 r.³¹

W 2. poł. XVIII w. powstała również filia w Trzęsówce. W 1759 r. właściciele miejscowości Stanisław i Urszula Kuczkowscy wzniesli drewnianą świątynię³². Oni również ją uposażyli. Prawa kościoła filialnego i okręg duszpasterski otrzymała ona 12 I 1760 r. od oficjała generalnego w Krakowie³³. Samodzielną parafia w tej miejscowości powstała dopiero w 1788 r.³⁴

W 1764 r. do parafii Cmolas należały następujące miejscowości: Cmolas, Trzęsówka (filia), Jagodnik, Siedlanka, Izdebnik, Kosowy, Łubnia (Łubnica), Dubas, Trześnik, Mechowice (Mechowiec), Zarebki, Dymarka, Ruda, Kocubaj i Przywóz³⁵. Około 1770 r. na terenie parafii powstała kolejna miejscowość

Tabela 1

Ludność parafii Cmolas w XVII–XVIII w.

Rok	Liczba*
1646	1400
1674	1500
1694	2000
1727	1070
1738	1500
1748	1516
1764	2000
1786	2500

* Liczba osób przystępujących do komunii św. wielkanocnej.

Podstawa źródłowa: AV 1646-1764/5, passim; W. Kowalski, Uposażenie parafii, s. 108 i 110; B. Kumor, Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji, s. 23.

³⁰ Tamże, k. 105–105v.

³¹ F. Pawłowski, *Majdan*, [w:] Schematismus 1912, s. 109.

³² AKMK, AV 1764/65, sygn. AV 51, k. 99; B. Kumor, *Zanik i afiliacja parafii w archidiakonacie sądeckim, wojnickim i prepozyturze tarnowskiej (1326–1782)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, T. 11 (1964) z. 4, s. 124; zob. H. Dudzińska, *Z przeszłości Trzęsówki. Wspomnienie o Róży Celinie Otowskiej i doktorze Zygmuncie Nowakowskim*, Kolbuszowa 2001, s. 19.

³³ AKMK, AV 1764/65, sygn. AV 51, k. 99; B. Kumor, *Zanik i afiliacja parafii*, s. 124.

³⁴ B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 571.

³⁵ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 108.

– Hadykówka, założona przez księcia Marcina Lubomirskiego na cześć swej żony Anny Marii z Hadików³⁶.

Dane odnośnie do liczby ludności parafii Cmolas w XVII–XVIII w. zawiera tabela nr 1.

Z tabeli tej wynika, że parafia poniosła ogromne straty ludnościowe wskutek wojny północnej w I. dekadzie XVIII w. Liczbę ludności z 1694 r. osiągnęły miejscowości parafii Cmolas dopiero w siedemdziesiąt lat później (1764).

Prawo patronatu

Właściciele Cmołasu posiadali prawo patronatu w stosunku do kościoła parafialnego. Byli oni patronami kościoła (zwani mylnie kolatorami)³⁷. Kolatorzy posiadali prawa i obowiązki wobec parafii. Ich prawa były raczej honorowe³⁸. Kolator posiadał honorowe miejsce w świątyni parafialnej, blisko głównego ołtarza. Zajmował on tzw. ławkę kolatorską. Również na procesjach zajmował honorowe miejsce, prowadząc celebrans pod rękę. Miał ponadto prawo umieścić swój herb w kościele, a także prawo do pochówku pod posadzką kościoła. Posiadał również liturgiczny przywilej całowania pateny po mszy św.³⁹ Do praw patrona należało korzystanie ze wsparcia i utrzymanie z funduszków kościelnych, gdyby nie posiadał środków do życia⁴⁰.

Najważniejszym prawem patrona było przedstawianie biskupowi kandydata na urząd związany z beneficjum. Czynił to osobiście lub pisemnie, udzielając tzw. prezenty⁴¹. Obowiązkiem patrona było czuwanie nad stanem kościoła i całością jego uposażenia⁴².

Pierwszymi kolatorami parafii Cmolas byli jej fundatorzy: Jan i Bernard Mieleccy⁴³. Funkcję tę pełnili prawdopodobnie do lat 70. XV w., bowiem wystawiając dokument lokacyjny Mielca na prawie magdeburskim 18 XI 1470 r. wymieniają jako świadka Macieja Gryfa, sołtysa z Cmołasu⁴⁴, co może świadczyć o ich prawach do tej miejscowości.

³⁶ M. Skowroński, *Powiat kolbuszowski*, s. 79.

³⁷ A. S[otkiewicz], *Patronat*, Encyklopedia Kościelna, t. 18, Warszawa 1882, s. 378. W świetle prawa kościelnego kolatorem jest ten, któremu patron przedstawia duchownego do instytucji. Kolatorem jest zwykle biskup w swej diecezji. Tamże.

³⁸ Tamże, s. 379.

³⁹ S. Ch[odyński], *Patronat w Polsce*, [w:] tamże, s. 379.

⁴⁰ S. Ch[odyński], *Patronat w Polsce*, s. 397; A. S[otkiewicz], *Patronat*, s. 379.

⁴¹ Tamże.

⁴² S. Ch[odyński], *Patronat w Polsce*, s. 397; A. S[otkiewicz], *Patronat*, s. 379.

⁴³ Dokument fundacyjny parafii Cmolas, s. 10.

⁴⁴ Materiały źródłowe, [w:] *Mielec. Dzieje miasta i regionu*, s. 653; J. F. Jachyra, *Zarys monograficzny wsi Cmolas*, mps w zbiorach APC, Rzeszów 1987, s. 32.

Następnie funkcja kolatora przeszła w ręce kolejnych właścicieli miejscowości – Tarnowskich. Według „Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis” ks. Jana Długosza z lat 1470–80 funkcję kolatora pełnił Jan Feliks z Tarnowa (określony jako *haeres*)⁴⁵. W następnych latach Cmolas z powrotem znalazł się w dobrach należących do Mieleckich. Według S. Mateszewa, w latach 80. XV w. należał do klucza mieleckiego⁴⁶. Na początku XVI stulecia jego właścicielem był Stanisław Mielecki, kasztelan zawichojski. Po jego śmierci (1532) właścicielami klucza byli jego synowie: Andrzej, Jan, Stanisław, Sebastian, Zawisza i Walerian Tyburczy⁴⁷. Z braku precyzyjnych danych można przyjąć, że posiadali oni wspólnie prawo patronatu w odniesieniu do kościoła w Cmolasie. Stanisław Mielecki zmarł w Jerozolimie w czasie pielgrzymki do Ziemi Świętej w 1534 r.⁴⁸

Według dokumentu króla Zygmunta Augusta z 1548 r., zatwierdzającego podział dóbr należących do rodziny Mieleckich, właścicielem Cmolasu został Sebastian Mielecki († 1574) kasztelan wiślicki (1547–1568), a następnie kasztelan krakowski⁴⁹. Po jego śmierci dobra te odziedziczył jego syn Hieronim († 1596), a następnie córka tegoż Anna, żona Joachima Ocieskiego (wymieniony jako właściciel Cmolasu w 1604 r.⁵⁰), a po jego śmierci Adama Ratowskiego⁵¹. W 1616 r. sprzedała ona Cmolas i Trzęsówkę Stanisławowi Lubomirskiemu herbu Szreniawa⁵². W 1642 r. dobra tego magnata liczyły 17 miast i część jednego, 313 wsi i części w trzech innych, 163 folwarki oraz ogromne obszary leśne i dzierżawy królewszczyzn⁵³.

Cmolas z folwarkiem znajdował się wówczas w strukturach klucza kolbuszowskiego⁵⁴. Na mocy podziału fortuny S. Lubomirskiego z 18 III 1642 r. dobra kolbuszowskie z Cmolasem odziedziczył jego najstarszy syn – Aleksander Michał⁵⁵.

⁴⁵ LB II, s. 370.

⁴⁶ S. Mateszew, dz. cyt., s. 134.

⁴⁷ J. Pezda i P. Prokop, *Mielec i okolice w połowie XVI wieku. Dokument króla Zygmunta Augusta zatwierdzający podział dóbr dziedzicznych rodu Mieleckich*, „Rocznik Mielecki”, T. 2 (1999), s. 119.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 119 i 129, przyp. 16.

⁵⁰ AKapMK, AV 1604, sygn. AVCap. 23, k. 24v.

⁵¹ S. Mateszew, *Zarys dziejów osadnictwa*, s. 135.

⁵² Tamże; J. Półwiartek, *Panowie feudalni na Kolbuszowej i ich majątność w XVII–XIX wieku*, [w:] *Kolbuszowa. 300 lat miasta*, red. J. Bardan, Kolbuszowa 2001, s. 11. Na temat właścicieli Cmolasu w XVI–XVIII w. zob. szerzej: M. Piórek, *Właściciele ziemscy Weryni, Kolbuszowej i okolic w przeszłości historycznej*, „Rocznik Kolbuszowski”, T. 1 (1986), s. 27–32.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ K. Przyboś, *Akt podziału majątku Stanisława Lubomirskiego z 18 marca 1642 roku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 10” 1993, s. 26.

⁵⁵ Tamże.

Po śmierci Aleksandra Michała Lubomirskiego (1677) dobra kolbuszowskie przeszły na własność jego syna – Józefa Karola († 1702)⁵⁶, a następnie Aleksandra Dominika Lubomirskiego, starosty sandomierskiego. Po jego bezpotomnej śmierci w 1720 r. majątność z Cmolasem odziedziczyła jego siostra Marianna, od 1710 r. żona Pawła Karola Sanguszki, podskarbiego litewskiego⁵⁷. Następnie kolatorem kościoła parafialnego w Cmolasie i właścicielem tychże dóbr został syn Marianny i Pawła Karola – Janusz Aleksander Sanguszko (od 1729 r.). Był on ostatnim ordynatem ostrogskim († 1773). W 1753 r. w wyniku tzw. „transakcji kolbuszowskiej” rozdał on spokrewnionym ze sobą rodowi szereg dóbr wchodzących w skład ordynacji. W związku z tym dobra kolbuszowskie z Cmolasem przejął Franciszek Ferdynand Lubomirski, starosta olsztyński⁵⁸ oraz przejściowo – Antoni Benedykt (1759–1761)⁵⁹. Następnie dobra kolbuszowskie z Cmolasem przeszły na własność Marcina Lubomirskiego (1727–1800)⁶⁰. Funkcje kolatora parafii w Cmolasie pełnił do ok. 1776 r., a po śmierci (14 X 1800 r. w Trzęsówce) – spoczął w krypcie pod kościołem parafialnym w Cmolasie⁶¹.

Uposażenie parafii

Zasadniczą część uposażenia parafii od czasów średniowiecza stanowiły dwa łany ziemi⁶². W 2. poł. XVII w. areał gruntów parafialnych powiększył się o kolejny łan⁶³. Ziemię uprawiali poddani chłopci, których było od 4 (1604) do 26 (1764)⁶⁴.

Ważną pozycję w budżecie parafii stanowiła dziesięcina. W 1529 r. wynosiła ona 474 i 9/42 grosza rocznie, co stanowiło 79,39% dochodów⁶⁵. Pobierano ją z sołectwa Brzoza, które w 1727 r. już nie istniało i nie przynosiło dochodu oraz z Cmolasu, z folwarków Dubas i Jagodnik oraz Trzęsówka, od poddanych

⁵⁶ J. Półćwiartek, *Majątność kolbuszowska w XVI–XIX wieku – rozległość i gospodarka dworska*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 28/1998, s. 78.

⁵⁷ Tenże, *Panowie feudalni na Kolbuszowej*, s. 14.

⁵⁸ Tamże, s. 14.

⁵⁹ D. Pustelak, *Właściciele majątności kolbuszowskiej (do 1944 r.)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 28” 1998, s. 217.

⁶⁰ Tamże. Zob. W. Zarzycki, *Książę Marcin Lubomirski 1738–1811*, Warszawa 1998. W niniejszym opracowaniu podano datę urodzin i śmierci księcia M. Lubomirskiego w oparciu o ustalenia J. F. Jachyry.

⁶¹ J. F. Jachyra, dz. cyt., s. 38.

⁶² AKapMK, AV 1604, sygn. AVCap. 23, k. 26; W. Kowalski, *Uposażenie*, s. 128.

⁶³ Tamże, s. 135.

⁶⁴ Tamże, s. 175.

⁶⁵ LR 1529, s. 465; W. Kowalski, *Uposażenie*, s. 193.

z Trzęsówki, oraz sołectw: Kosowy i Zarębki, a także karczmy Syczek⁶⁶. Często zatrzymywano jej wypłacanie, a w wielu przypadkach nie płacono jej wcale⁶⁷. Do dochodów parafii należy również dodać zyski z funkcjonowania karczmy plebańskiej, funkcjonującej w latach 1604–1764/5⁶⁸. Ponadto wsie leżące na terenie parafii świadczyły zwyczajowe opłaty na rzecz parafii⁶⁹.

Na utrzymanie parafii wpływały również czynsze od legatów. W 1764 r. otrzymała ona zaledwie 60 proc. zapisanych kwot. Fundacje te miały miejsce w 1682 r. i 1726. Ponadto 2 legaty zapisane w 1. poł. XVIII w. posiadały zabezpieczenie na domach żydowskich w Kolbuszowej⁷⁰.

Inwentarze wizytacyjne parafii Cmolos wymieniają wyposażenie gospodarstwa plebańskiego, np. w 1764 r. było tam 6 wołów, 2 konie, 7 krów i 10 świń oraz sprzęty gospodarskie: pług, brony (para) z gwoździami żelaznymi, wóz bosalny i radło z żelazem, a także 2 parcie uprząże oraz 2 jarzma do wołów⁷¹.

Świątynie

a) Kościół parafialny

Wzniesiono go ok. 1462 r., prawdopodobnie z fundacji Mieleckich⁷². Świątynia ta była drewniana, nosiła wezwanie św. Stanisława Biskupa, wspomnienie dedykacji świątyni obchodzono w pierwszą niedzielę po święcie św. Małgorzaty Dziewicy⁷³.

Na początku XVII w. posiadała trzy ołtarze. Ołtarz główny dedykowany św. Stanisławowi Biskupowi i Męczennikowi konsekrował 8 XI 1634 r. sufragan krakowski bp Tomasz Oborski⁷⁴. W nastawie umieszczono obrazy św. Anny oraz przedstawiający męczeństwo św. Stanisława⁷⁵. Na drugim z bocznych ołtarzy umieszczono cyboryum. Nie był on konsekrowany. Ołtarz trzeci poświęcono również św. Stanisławowi. Posiadał on jedynie portaty⁷⁶.

⁶⁶ Tamże, s. 266.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże, s. 165.

⁶⁹ W. Kowalski, *Uposażenie*, s. 283–284.

⁷⁰ Tamże, s. 300.

⁷¹ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 112.

⁷² Zob. LB II, s. 370., Dokument fundacyjny parafii Cmolos, s. 10.

⁷³ LR 1529, s. 465; AKapMK, AV 1604, sygn. AVCap. 23, k. 24v.

⁷⁴ Tamże, AV 1646, sygn. AV 7, k. 30.

⁷⁵ Tamże, AV 1604, sygn. AVCap 23, k. 25.

⁷⁶ Tamże.

Świątynia posiadała drewnianą dzwonicę z trzema dzwonami⁷⁷. Na cmentarzu przykościelnym znajdowała się drewniana kostnica⁷⁸. Do wnętrza kościoła dostawało się światło przez 6 okien⁷⁹.

W 1604 r. w zakrystii kościoła znajdowały się argentario, m.in. 3 srebrne kielichy z patenami, złożony pacyfikał oraz monstrancja. Oprócz szat świątynia posiadała księgi liturgiczne: mszały rzymskie (4 egz.), brewiarz („Breviarium Romanum”), dawny mszał krakowski, gradual, antyfonarz i in.⁸⁰

Kościół ten spłonął w 1657 r. prawdopodobnie w czasie najazdu wojsk księcia Jerzego II Rakoczegego⁸¹. Należy przypuszczać, że po zniszczeniu kościoła św. Stanisława funkcję kościoła parafialnego pełnił kościół szpitalny pw. Przemienienia Pańskiego.

Nowy kościół parafialny wzniesiono przed 1660 r., o czym informuje napis nad głównym wejściem do świątyni – z inicjatywy ks. Kacpra Snopkiewicza, proboszcza w Cmolasie i dziekana miechocińskiego⁸². Nosił on tytuł św. Stanisława i Wojciecha (w 1764 r. – Wojciecha i Stanisława⁸³). Świątynię konsekrował 5 IX 1674 r. bp Mikołaj Oborski⁸⁴. Wspomnienie konsekracji obchodzono 1 IX⁸⁵.

Kościół posiadał liczne relikwie świętych męczenników złożone w głównym ołtarzu, lecz nie posiadały one świadectw autentyczności. W świątyni znajdowała się ponadto częśćka Krzyża Św. w srebrnym pacyfikale. Jej autentyczność poświadczył oficjał generalny diecezji krakowskiej⁸⁶. W 1764 r. kościół nie posiadał indulgencjów odpustowych⁸⁷.

W świątyni znajdowały się trzy ołtarze. W 1748 r. ołtarz główny wykonany ze starego drewna był w części malowany w kolorze czarnym, a częściowo złożony. Wybudowano go ku czci św. Stanisława i Wojciecha. Posiadał on mensę murowaną, którą konsekrował w 1674 r. bp Mikołaj Oborski⁸⁸. Ołtarze

⁷⁷ Tamże, k. 26; Tamże, AV 1646, sygn. AV 7, k. 30.

⁷⁸ Tamże, AV 1604, sygn. AVCap. 23, k. 25v.

⁷⁹ Tamże, k. 25.

⁸⁰ Tamże, k. 25v.

⁸¹ Zob. A. Borcz, *Działania wojenne na terenie ziemi przemyskiej i sanockiej w latach „Potopu” 1655–1657*, Przemysł 1999, s. 102.

⁸² Zob. Kościół parafialny w Cmolasie (obecnie w Porębach Dymarskich), napis nad głównym wejściem.

⁸³ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 107.

⁸⁴ J. Kracik, *Konsekracje kościołów i ołtarzy w diecezji krakowskiej w XVII–XVIII wieku*, „Nasza Przeszłość”, T. 61 (1984), s. 128.

⁸⁵ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 107.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ „Indulgentia nulla”. Tamże.

⁸⁸ AKMK, Acta visitationis ecclesiarum in decanatus Rudnicensi et Miechocinensi sub auspiciis et regimine Celsissimi Principis R.D. Andreae Stanislai Kostka comitis in Załuskie Załuski episcopi Cracoviensis ducis Severiae, per me Andream Potocki Canonicum ecclesia-

boczne wykonano z drewna. Były one, podobnie jak ołtarz główny, malowane na czarno i złocone. Murowane mensy konsekrowano w 1674 r. Zbudowano je ku czci Matki Bożej Szkaplerznej i św. Józefa⁸⁹.

Według akt wizytacyjnych z 1748 r., w świątyni znajdował się ołtarz ku czci św. Barbary Dziewicy i Męczennicy. Był on drewniany, snycerskiej roboty, cały rzeźbiony⁹⁰. Wizytacja z 1764 r. nie odnotowuje jego istnienia⁹¹. Być może należy łączyć go z kultem św. Barbary jako patronki ludności trudniącej się wydobyciem rudy darniowej i hutnictwem żelaza na terenie dóbr Cmolos w XVII–XVIII w.

Po stronie Ewangelii znajdowało się wejście do zakrystii. Wewnątrz świątyni, na belce tęczowej umieszczono polichromowany wizerunek Krzyża Św. z pasyjką i rzeźbą św. Marii Magdaleny. Kościół posiadał również ambonę w części złoconą, a częściowo malowaną. Nad głównymi drzwiami znajdował się chór muzyczny, na którym ustawiono jedenastogłosowe organy⁹². Pod mensą ołtarza głównego znajdowały się dwie murowane krypty grzebalne. W prezbiterium położono drewnianą posadzkę „roboty kolbuszowskiej”. Podobna znajdowała się w nawie głównej. Była ona w dobrym stanie. W prezbiterium znajdowała się ławka proboszczowska („stallum rectoris”). Kościół wyposażono w trzy konfesjonały. Ściany oraz sufit w prezbiterium pokrywała polichromia. Świątynia posiadała 8 okien oprawionych w ołów⁹³.

Pokryto ją gontowym dachem, na którym umieszczono wieżyczkę z sygnaturką. Świątynię otaczały tzw. soboty, obite deskami, na których umieszczono stacje Drogi Krzyżowej⁹⁴. Wprowadzono ją zgodnie z przepisami prawa kanonicznego w 1739 r.⁹⁵ Naprzeciwko głównych drzwi znajdowała się drewniana dzwonnica z trzema dzwonami⁹⁶. Niedaleko od kościoła znajdowało się oratorium. Kościół otaczał cmentarz grzebalny, na którym umieszczono kostnicę⁹⁷. W 1764 r. świątynia była dobrze wyposażony w księgi i paramenty liturgiczne⁹⁸.

rum cathedralium Chelmensis et coadiutorum Cracoviensis, archidiaconum et officialem Sandomiensium expeditae diebus Januarii, Februarii et Martii anno Domini 1748 (dalej: AV 1748), sygn. AV 42, k. 57v.

⁸⁹ Tamże, k. 57v-58; Tamże, AV 1764” 5, sygn. AV 51, k. 107; J. Kracik, dz. cyt., s. 128.

⁹⁰ AKMK, AV 1748, sygn. AV 42, k. 58.

⁹¹ Tamże, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 107.

⁹² Tamże, k. 107v.

⁹³ Tamże

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ AKMK, AV 1748, sygn. 42, k. 58.

⁹⁶ Tamże, AV 1764/5, sygn. 51, k. 107v.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże.

b) Filie

Kaplica („kościółek”) Przemienienia Pańskiego

Wzniesiono ją w 1646 r. jako kaplicę szpitalną z fundacji ks. Wojciecha Borowiusza, w miejscu, gdzie w 6 VIII 1585 r. objawił się mu Chrystus Przemieniony⁹⁹. Była to świątynia drewniana, kryta gontowym dachem z sygnaturką¹⁰⁰. Konsekrował ją 5 IX 1674 r. sufragan krakowski bp Mikołaj Oborski¹⁰¹. Przed konsekracją poddano ją przebudowie¹⁰².

W 1738 r. Kościół Przemienienia Pańskiego był „prawie od podstaw odbudowany”. Posiadał on trzy ołtarze¹⁰³. Ołtarz główny ku czci Przemienienia Pań-

Tabela 2

Wota znajdujące się w kościołach w Cmolasie w 1764 r.

Rodzaj” Kształt	Wyobrażenie	Liczba
Ręka „na łańcuszkach z kółkiem”	-	1
Ręce	-	2
Nogi	-	4
Twarz	-	1
„Osoba w powiciu maleńka”	-	1
Stopa	-	1
Szkło szlifowane oprawione w srebro	-	1
Wotum okrągłe, duże, malowane	-	1
Wotum „arkuszowe”	ręka i twarz	1
Wotum „półarkuszowe”	św. Florian	1
Tabliczki	-	23
Wota „półćwiartkowe”	-	3
Serce	Przemienienie Pańskie	1
Serce	-	21

Podstawa źródłowa: AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 110.

⁹⁹ AKapMK, AV 1646, sygn. AV 7, k. 30v.; Kościół szpitalny w Cmolasie, Portret ks. Wojciecha Borowiusza (scena objawienia dodana w 1735 r.).

¹⁰⁰ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 108v.

¹⁰¹ J. Kracik, dz. cyt., s. 128.

¹⁰² J. Paszenda, dz. cyt., s. 108.

¹⁰³ AKMK, Visitatio archidiaconatus Sandomiriensis, scilicet quatuor decanatum: Copri-
vnicensis, Polanecensis, Rudnicensis et Miechocinensis, ex speciali comissione Eminentissimi S.R.E. Cardinalis praesbiteri R.D. Joannis Alexandri in Lipie Lipski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae per me Andream Potocki, cathedralem Chelmensem, Sandomiriensem canonicum, praepositum Siennensem etc. inchoata anno 1737, continuata et expedita 1738 (dalej: AV 1738), sygn. AV 24, s. 376; Tamże, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 108v.

skiego był częściowo złożony, a częściowo pomalowany na kolor czarny¹⁰⁴. Konsekwował go w 1674 r. bp Mikołaj Oborski¹⁰⁵. W nawie znajdowały się ołtarze boczne. Pierwszy z nich wzniesiono ku czci św. Antoniego, a drugi Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Były one podobne do ołtarza głównego. Umieszczono je na murowanych mensach nie posiadających konsekracji¹⁰⁶. W świątyni podłogę wykonano z desek, jedynie prezbiterium wyłożono cegłą. Ściany i sufit kościoła pokryto polichromią. Na chórze muzycznym znajdowały się małe organy. Po północnej stronie świątyni znajdowała się zakrystia z dwoma małymi oknami. Do świątyni prowadziło jedno wejście (z zachodu). Wnętrze kościoła rozświetlały cztery okna oprawione w ołów. Przed drzwiami świątyni znajdowała się drewniana dzwonnica z jednym dzwonem, od której rozciągały się dookoła kościoła soboty¹⁰⁷.

W świątyni znajdował się obraz Przemienienia Pańskiego sprzed 1748 r. uznany przez komisję za łaskami słynący („Imago gratiosa Transfigurationis D[omi]ni in [...] Ecclesia per Commissionem agnita”¹⁰⁸). O kulcie łaskami słynącego wizerunku Pana Jezusa świadczyły liczne wota. W 1748 r. było ich 52¹⁰⁹. Akta wizytacyjne podają łączną liczbę wotów cmolaskich kościołów bez zaznaczenia, gdzie się znajdowały. Z pewnością nie wszystkie zawieszono przy łaskami słynącym wizerunku, bowiem niektóre z nich umieszczono zapewne na wizerunku MB Szkaplerznej¹¹⁰.

Trzęsówka

W XVIII w. w celu usprawnienia duszpasterstwa na terenie rozległej cmolaskiej parafii wzniesiono dwa kościoły filialne. Pierwszy z nich wzniesiono w Trzęsówce w 1759 r. z fundacji właścicieli wioski Stanisława i Urszuli Kuczowskich herbu Jastrzębiec¹¹¹. Kościół poświęcił ówczesny dziekan miechociński na podstawie specjalnego upoważnienia¹¹². Świątynia posiadała patrocinium św. Jana Chrzciciela, bowiem w jego uroczystość można było uzyskać odpust udzielony przez Stolicę Apostolską w wyniku starań fundatorów¹¹³.

Był to kościół drewniany posiadający trzy ołtarze. Ołtarz główny posiadał drewnianą mensę, na której znajdowało się tabernakulum. W nastawie ołtarzowej umieszczono kopię łaskami słynącego wizerunku MB Dzikowskiej oraz

¹⁰⁴ Tamże, k. 108.

¹⁰⁵ Kracik, dz. cyt., s. 128.

¹⁰⁶ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 108.

¹⁰⁷ Tamże, k. 108v.

¹⁰⁸ Cyt. za: J. Paszenda dz. cyt., s. 109, przyp. 10.

¹⁰⁹ AKMK, AV 1748, sygn. AV 42, k. 80v.

¹¹⁰ Zob. Tamże, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 110.

¹¹¹ Tamże, k. 99.

¹¹² Tamże.

¹¹³ Tamże, k. 99v.

wizerunki św. Augustyna i Franciszka Salezego¹¹⁴. Drugi ołtarz znajdujący się od strony Ewangelii posiadał w nastawie wizerunki świętych: Jana Ewangelisty, Franciszka Ksawerego i św. Teresy Wielkiej. W nastawie trzeciego ołtarza umieszczono obrazy świętych: Andrzeja Apostoła, Stanisława Biskupa i Męczennika oraz Urszuli. Wszystkie te ołtarze były drewniane, snycerskiej roboty. Posiadały one drewniane mensy, w których umieszczono konsekrowane portatyłe¹¹⁵.

Świątynia posiadała drewnianą, rzeźbioną chrzcielnicę. Od południa do kościoła przylegała zakrystia wyposażona w jedno okno. Naprzeciwko niej znajdowało się oratorium dla fundatorów¹¹⁶. Pośrodku kościoła na belce tęczowej znajdował się krucyfiks. Świątynię wyposażono w konfesjonał i 6 ławek. Podłogę wykonano z desek. Na chórze muzycznym znajdowały się małe dziesięciogłosowe organy¹¹⁷. Do wnętrza docierało światło przez 6 okien¹¹⁸.

Dach świątyni pokryto gontem, na którym umieszczono wieżyczkę z sygnaturką. Naprzeciw głównych drzwi umieszczono dzwonnice z dwoma dzwonami. Kościół otaczał cmentarz grzebalny¹¹⁹. Obok świątyni znajdował się dom dla duszpasterza. Budynek składał się z sieni, dwóch izb z dwiema mniejszymi izdebkami.

Kościół nie posiadał żadnego uposażenia. Kapłana utrzymywali właściciele wioski. Duszpasterzował on za zgodą proboszcza cmolaskiego. Prowadził księgi ochrzczonych i zaślubionych¹²⁰. Świątynia posiadała skromne wyposażenie w paramenty liturgiczne w tym 2 mszały, agendy i księgę Ewangelii¹²¹.

Majdan (Królewski)

Około 1756 r. w Majdanie wzniesiono drewniany kościół pw. św. Jana Chrzciciela, Mikołaja i Onufrego. Świątynię ufundował Józef Ossoliński, wojewoda wołyński i kasztelan sandomierski. Nie była ona konsekrowana. Poświęcił ją 21 XII 1756 r. ks. Franciszek Ksawery Kozłowski, proboszcz w Cmolasie, za specjalną zgodą ordynariusza miejsca¹²².

Kościół posiadał trzy ołtarze. W ołtarzu głównym umieszczono wizerunek św. Festulana, w drugim – św. Wincentego Ferreusza, a w trzecim – Matki Bożej Częstochowskiej¹²³. Wewnątrz świątyni znajdowała się również chrzcielnica,

¹¹⁴ Tamże, k. 99–99v.

¹¹⁵ Tamże, k. 99v.

¹¹⁶ Tamże.

¹¹⁷ Tamże, k. 99v–100.

¹¹⁸ Tamże, k. 100.

¹¹⁹ Tamże, k. 100.

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ Tamże, k. 100–100v.

¹²² Tamże, k. 104v.

¹²³ Tamże, k. 105.

ambona oraz krucyfiks na belce tęczowej. Zakrytą umieszczono od strony wschodniej świątyni. W kościele znajdował się także chór muzyczny prostej budowy, a na nim zakupione w Gdańsku w 1761 r. pięciogłosowe organy. Świątynię wyposażono również w 14 ławek malowanych. Do kościoła dostawało się światło przez 4 okna. Do świątyni wiodło dwoje drzwi. Naprzeciwko bramy głównej znajdowała się drewniana dzwonnica z dwoma dzwonami¹²⁴.

Świątynię otaczały drewniane soboty. Na jej dachu umieszczono wieżyczkę z sygnaturką. Kościół otaczał cmentarz grzebalny ogrodzony drewnianym parkanem. Na cmentarzu umieszczono kostnicę¹²⁵.

W niedalekiej odległości od kościoła znajdował się dom komendarza. Kościół był dobrze wyposażony w paramenty liturgiczne, oraz księgi (mszał, mszał pogrzebowy, 2 małe agendy, 2 egzemplarze Ewangelii oraz „procesjonał pisany”)¹²⁶.

Duszpasterze

Pasterzem własnym parafii jest jej proboszcz. Według postanowień soboru trydenckiego (1545–1563), jest on przede wszystkim duszpasterzem i nauczycielem prawd wiary. Powinien uczyć dzieci i starszych prawd wiary i zasad życia chrześcijańskiego. Celebracja eucharystii, udzielanie sakramentów św. i objaśnianie ich wchodziły w zakres kapłańskich czynności proboszcza. Poznanie parafian, pomaganie im w potrzebach oraz dawanie dobrego świadectwa swoim życiem określił sobór jako zadania pasterskie każdego proboszcza. Spełnienie tych obowiązków wymagało rezydencji w parafii¹²⁷. Polskie ustawodawstwo synodalne obowiązujące w diecezji krakowskiej podkreślało zwłaszcza poznanie parafian, uczenie prawd wiary i udzielanie sakramentów św.¹²⁸ Dane proboszczów parafii Cmolas zawiera tabela nr 3.

W pracy duszpasterskiej proboszcza wspierali wikariusze. Od 1646 r. pełnili oni również funkcję prepozytów szpitala ubogich, a od 1694 r. również posiadali obowiązki altarzystów¹²⁹. Dane o latach ich posługi zawiera tab. nr 4.

W pracy duszpasterskiej proboszcza w Cmolasie wspierali duchowni pracujący przy kościele filialnym w Trzęsówce. W 1764 r. duszpasterzował tam o. Władysław Stankowski z tarnowskiego konwentu oo. Bernardynów¹³⁰.

¹²⁴ Tamże, k. 104v–105.

¹²⁵ Tamże, k. 105.

¹²⁶ Tamże, k. 106–106v.

¹²⁷ Conc. Trid. de ref., sess. 23, c. 1.

¹²⁸ Zob. J. Bendyk, *Działalność duszpasterska biskupa Jana Aleksandra kardynała Lipskiego w diecezji krakowskiej w latach 1732–1746*, Kraków 1997, s. 82.

¹²⁹ AV 1646–1764/5, passim.

¹³⁰ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 100.

Tabela 3

Proboszczowie parafii Cmolas w latach 1462–1772

Lp.	Imię i nazwisko	Lata
1.	Ks. Mikołaj z Łączek	1462 – po 1470/80
2.	Ks. Marek z Pacanowa	od 1489
3.	Ks. Jan	1513
4.	Ks. Stanisław z Grabowa	1529
5.	Ks. Michał z Kleparza*	1599
6.	Ks. Jan Kasprowicz	ok. 1601–1606
7.	Ks. Kacper Snopkowicz**	ok. 1646 – ok. 1674
8.	Ks. Grzegorz Mrzygłocki	ok. 1674 – ok. 1682
9.	Ks. Bartłomiej Olszowicz	1683–1709
10.	Ks. Stanisław Kochanowicz	1710–1711
11.	Ks. Andrzej Woycikowski	1712–1721
12.	Ks. Jan Antoni Małkiewicz	1721–1731
13.	Jakub Antoni Chanicki	1731–1733
14.	Ks. Franciszek Ksawery Kozłowski***	1733–1759
15.	Ks. Andrzej Mrozowski	1759–1767
16.	Ks. Marcin Ruźbacki	1768–1785

* *Wiceprepozyt kolegium wikariuszy kolegiaty św. Floriana w Krakowie.*

** *Dziekan miechociński.*

*** *Prepozyt kolbuszowski od 1743 r*

Podstawa źródłowa: LB II, s. 370; A.Ep. 4, k. 30v; LR 1529, s. 465; Księgi egzaminów do święceń w diecezji krakowskiej z lat 1573–1614, oprac. Z. Pietrzyk, b.m.r. (dalej: KE), nr 5149; AV 1604–1764/5; passim; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999, s. 384; J. F. Jachyra, dz. cyt., s. 120; P. Miodunka, dz. cyt., s. 113; W. Kowalski, *Dzieje parafii Kolbuszowa w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Kolbuszowa. 300 lat miasta*. Materiały z sesji naukowej 6–7 X 2000 r., red. J. Bardan, Kolbuszowa 2001, s. 41.

Tabela 4

Wikariusze parafii Cmolas (1604–1772)

Lp.	Imię i nazwisko	Lata
1	2	3
1.	Ks. Krzysztof Mielecki (Mielcen[sis ?])	1604
2.	Ks. Stanisław Grodzki? (z Kolbuszowej)	po 15 II 1606 ?
3.	Ks. Kacper Snopkowicz	1633
4.	Ks. Walenty Cieliński	1633
5.	Ks. Stanisław Dalecki	1657

1	2	3
6.	Ks. Franciszek Kubalewicz	1666
7.	Ks. Grzegorz Pytkowski	1674-1676
8.	Ks. Stanisław Żarnowiecki	1677
9.	Ks. Stanisław Kochanowic	1677–1710
10.	Ks. Wojciech Kransowic	1710
11.	Ks. Tomasz Grocki	1711
12.	Ks. Jan Sienkowski	1711–1712
13.	Ks. Maciej Dziubański	1712
14.	Ks. Andrzej Woycikowski	1722–1725
15.	Ks. Mikołaj Pałczyński	1729–1731
16.	Ks. Wojciech Wyczyński	1732 – po 1738
17.	Ks. Jakub Jasieński?	1740
18.	Ks. Jan Mościcki?	1740
19.	Ks. Antoni Dobrzański?	1741–1742
20.	Ks. Paweł Wanacki?	1742–1743
21.	Ks. Jerzy Boreyza?	1744
22.	Ks. Andrzej Mroziński	1747–1755
23.	Ks. Kazimierz Woyciechowski?	1759
24.	Ks. Franciszek Piasecki	1763–1775
25.	Ks. Marcin Łoziński?	1770–1774

Podstawa źródłowa: AV 1604–1764/5, passim; KE nr 5149; J. F. Jachyra, dz. cyt., s. 121; S. Zych, *Początki kolbuszowskiej parafii farnej*, ZK, R. 8 (2001) nr 11–12, s. 17, tab. 2.

Instytucje kościelne na terenie parafii

Prepozytura szpitalna

Szpital wraz z własną kapelanią ufundował w 1646 r. ks. Wojciech Borowiusz¹³¹. Szczegółowe rozporządzenia odnośnie do funkcjonowania tej instytucji wydał oficjał generalny diecezji krakowskiej bp Wojciech Lipnicki po jego śmierci¹³². Warto przyjrzeć się postaci fundatora.

¹³¹ Kościół szpitalny w Cmolasie, Portret ks. Wojciecha Borowiusza (scena objawienia dana w 1735 r.).

¹³² AKMK, Acta actorum, institutionum coram R.D. Alberto Lipnicki episcopo Laodicensi, vicario et officiali generali Cracoviensi a 11 I 1648–30 III 1649, vol. 132 (dalej: A. Off. 132), s. 670–672.

Ks. Wojciech Borowiusz (znany również jako: Borowski, Borecki, Borovius, Borowius) urodził się w 1572 r.¹³³ Po ukończeniu szkoły parafialnej w Cmolasie¹³⁴ studiował na Uniwersytecie Krakowskim. Studia rozpoczął 15 X 1593 r.¹³⁵ W tym samym roku uzyskał stopień bakałarza sztuk wyzwolonych¹³⁶. 7 I 1598 r. uzyskał magisterium sztuk wyzwolonych i doktorat z filozofii¹³⁷. W 1604 r. prowadził na uniwersytecie wykłady z arytmetyki, a także komentował pisma Arystotelesa i Cycerona. W cztery lata później (1608) pełnił urząd dziekana Wydziału Filozoficznego. W 1627 r. uzyskał doktorat z teologii, a w 1632 r. pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologicznego¹³⁸.

Kilkakrotnie wybierano go na stanowisko rektora uniwersytetu. W 1627 r. jako rektor uczelni brał udział w delegacji na sejm w sprawach uczelni¹³⁹. Podczas synodu diecezji krakowskiej za rządów bpa Gembickiego (1643) został egzaminatorem synodalnym. Do jego obowiązków należało egzaminowanie kandydatów na beneficja kościelne, a także przyjmowanie egzaminów aprobacyjnych do spowiadania¹⁴⁰.

Zmarł 13 VII 1646 r. jako prepozyt kolegiaty św. Floriana w Krakowie¹⁴¹. Według epitafium znajdującego się w tejże świątyni (nie zachowało się do naszych czasów), ks. Borowiusz pełnił również funkcję prepozyta krakowskiej kolegiaty Wszystkich Świętych oraz kanonika kapituły w Skarbimierzu, a także kaznodziei na zamku krakowskim (*in Arce Cracoviensi*)¹⁴². Odznaczał się on „bojaźnią Bożą i miłością i pobożnymi dziełami w ozdabianiu kościołów oraz w zakładaniu szpitali i naprawianiu ich”, słynął również z hojności dla ludzi biednych¹⁴³.

Kościół oraz budynek szpitalny w Cmolasie wzniesiono już w 1646 r.¹⁴⁴ W 1738 r. przytułek posiadał dwie izby, w których mieszkali ubodzy¹⁴⁵. Liczba biednych korzystających ze szpitala kształtowała się następująco:

¹³³ E. Ozorowski, *Borowski Wojciech*, w: Słownik Polskich Teologów Katolickich, t. 1, red. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 203.

¹³⁴ Zob. Kościół szpitalny w Cmolasie, Portret ks. Wojciecha Borowiusza (scena objawienia dodana w 1735 r.).

¹³⁵ Album studiosum Universitatis Cracoviensis ab anno 1551 ad annum 1606, ed. A. Chmiel, vol. 3, Cracoviae 1904, s. 183.

¹³⁶ E. Ozorowski, dz. cyt., s. 203.

¹³⁷ W. Wislocki, *Incunabula typhographica*, Kraków 1900, s. 90.

¹³⁸ E. Ozorowski, dz. cyt., s. 203-204.

¹³⁹ Tamże, s. 204.

¹⁴⁰ B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej*, t. 2, s. 73 i 160.

¹⁴¹ E. Ozorowski, dz. cyt., s. 204.

¹⁴² S. Starowolski, *Monumenta Sarmatorum*, Cracoviae 1655, s. 168.

¹⁴³ „Diuinum timorem & amorem spiranti, „Et piis operibus in ornandis Ecclesiis, „Et in Xenodochiis erigendis & „, restaurandis largitate effusa, „, Ac totum peculium pauperibus largienti.” Tamże.

¹⁴⁴ AKap MK, AV 1646, sygn. AV 7, k. 30v.

¹⁴⁵ AKMK, AV 1738, sygn. AV 24, k. 30v.

Tabela 5

Liczba pensjonariuszy w szpitalu prepozyturalnym w Cmolasie

Rok	Liczba
1651	11
1694	12
1738	8
1764	-

Podstawa źródłowa: W. Kowalski,
Uposażenie, s. 323

Mimo posiadania swego prepozyta – kapelana, szpital podlegał proboszczowi w Cmolasie, któremu w zarządzaniu instytucją pomagali proboszczowie z Kolbuszowej i Dzikowca¹⁴⁶.

Ubdzy prowadzili życie wspólne, posiadali jedynie obowiązki pobożnościowe. Ich funkcjonowanie w strukturach szpitalnych (w tym kwestię pożywienia) regulowało rozporządzenie bpa Lipnickiego¹⁴⁷.

W 1738 r. szpital posiadał czynsz kapitałowy w wysokości 5000 fl. ulokowany na dobrach Paszczyzna zapisany w 1646 r. W 1. poł. XVIII właściciele dóbr przesyłali za ledwie połowę należnej kwoty. Ponadto prepozytura posiadała legat z 1682 r. w kwocie 3000 fl. zabezpieczony na dobrach Domaradzice. Czynsz od tej kwoty nie był wypłacany od kilku lat (1738)¹⁴⁸. Ponadto ubdzy otrzymywali tzw. ordynarie (produkty żywnościowe) z dworu kolbuszowskiego z fundacji księcia Pawła Sanguszki¹⁴⁹.

Szkoła parafialna

Szkoła parafialna w Cmolasie powstała przed 1529 r. „Liber retaxationum” diecezji krakowskiej z tegoż roku wymienia tamtejszego nauczyciela, określając go jako „minister ecclesiae”¹⁵⁰. Istnienie szkoły odnotowują akta siedemnastowiecznych wizytacji parafii Cmolas¹⁵¹. Ostatnia wzmianka o jej funkcjonowaniu pochodzi z 1748 r.¹⁵²

¹⁴⁶ Tamże, A. Off. 132, s. 671.

¹⁴⁷ Tamże, s. 670-671.

¹⁴⁸ AKMK, AV 1738, sygn. AV 24, s. 341.

¹⁴⁹ Tamże.

¹⁵⁰ LR 1529, s. 465. Zob. Zapart A., *Szkolnictwo parafialne w archidiakonacie sandomierskim w XVI–XVIII wieku*, mps w zbiorach BKUL, Lublin 1976, s. 49. Na temat znaczenia terminu „minister ecclesiae” zob. E. Wiśniowski, *Sieć szkół parafialnych w Wielkopolsce i w Małopolsce w początkach XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 15 (1967) z. 2, s. 106 i nast.

¹⁵¹ A. Zapart, dz. cyt., s. 54 i 61.

¹⁵² Tamże, s. 68a.

Nie zachowały się archiwalia pozwalające określić wygląd budynku szkolnego. Wiadomo jedynie, że w 1646 r. na wschód od kościoła parafialnego znajdowały się trzy małe domy przeznaczone dla służby kościelnej: organisty, bakałarza oraz wspólny dla wikariusza i kantora¹⁵³.

Warto zaznaczyć, że szkoła parafialna w Cmolasie mogła poszczycić się wybitnymi absolwentami. Należy do nich przede wszystkim ks. Wojciech Borowiusz (1572–1646), rektor Uniwersytetu Krakowskiego¹⁵⁴. Wiadomo również, że w 1593 r. pochodzący z Cmolasu Andrzej Bilina zapisał się na studia uniwersyteckie w Krakowie¹⁵⁵. Należy przypuszczać, że absolwentem tej szkoły był ks. Piotr „de Czmoliaszii”, kapłan diecezji krakowskiej i wikariusz w Kocinie. Przyjął on święcenia subdiakonatu 17 XII 1594 r.¹⁵⁶ Prawdopodobnie szkołę parafialną w Cmolasie ukończył jej późniejszy kierownik (1604) Bernard z Cmolasu¹⁵⁷.

Fundacja stypendialna

Utworzył ją ks. Wojciech Borowiusz. Szczegółowe rozporządzenia odnośnie do działalności fundacji wydał oficjał diecezji krakowskiej bp sufragan Wojciech Lipnicki po śmierci fundatora. Określił on, że korzystać z niej mogą dwaj studenci pochodzący z Cmolasu. Prawo i prezenty patronatu zastrzegł oficjał ówczesnemu proboszczowi w Cmolasie i jego następcom¹⁵⁸. Studenci mieli zamieszkać w Bursie Ubogich w Krakowie, gdzie byli zwolnieni z płacenia komornego. Mieli otrzymywać 12 gr tygodniowo (gdy było dwóch studentów) lub 24 (gdy był jeden). Pozostałe fundusze należało przeznaczyć na wspólny stół po opłaceniu prowizora bursy (10 florenów rocznie) oraz nadzorujących jego działalność rektora i dziekana wydziału (po 6 florenów). Stypendium przysługiwało studentom przez 6 lat, mogło być przedłużone ze „słusznej racji”¹⁵⁹. Według bpa Lipnickiego, okazją do uzyskania większych kwot było zdobywanie przez studentów stopni naukowych: bakalaureatu (15 fl) oraz magisterium (30 fl)¹⁶⁰.

Oficjał krakowski wyznaczył również obowiązki dla studentów korzystających z tej fundacji, którzy mieli ofiarować swoje studia „na chwałę Przenaj-

¹⁵³ AKapMK, AV 1646, sygn. AV 7, k. 30; A. Zapart, dz. cyt., s. 101.

¹⁵⁴ Zob. Kościół szpitalny w Cmolasie, Portret ks. Wojciecha Borowiusza (scena objawienia dodana w 1735 r.).

¹⁵⁵ Album studiosum Universitatis Cracoviensis ab anno 1551 ad annum 1606, ed. A. Chmiel, vol. 3, Cracoviae 1904, s. 183.

¹⁵⁶ KE nr 4291.

¹⁵⁷ AKapMK, AV 1604, sygn. AVCap. 23, k. 24v; S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce w XVI–XVIII*, Lwów 1912, s. 373.

¹⁵⁸ AKMK, A. Off. 132, s. 549–551.

¹⁵⁹ Tamże, s. 549.

¹⁶⁰ Tamże, s. 550.

świętszej Trójcy i cześć NMP¹⁶¹. Mieli oni codziennie uczestniczyć w mszy św., a raz w miesiącu przystąpić do spowiedzi i komunii św. Codziennie powinni odmówić oficjum o NMP lub różaniec, ewentualnie litanie lub „inne pobożne modlitwy. W swoich modlitwach powinni pamiętać o fundatorze. W święta powinni wysłuchać kazania oraz wypełniać pobożne praktyki¹⁶².

Oprócz obowiązków związanych z życiem duchowym, bp Lipnicki nałożył na stypendystów również powinności naukowe: „niech słuchają przynajmniej dwóch wykładów na jakimkolwiek wydziale w każdym półroczu, także w dni upalne i w Wielkim Poście niech słuchają wykładów prywatnych Prowizora [bursy] za jego wiedzą i radą. Niech słuchają dysput w obydwu lektoriach. Niech przedstawią wypracowanie ilekroć Prowizor nakaże, niech ćwiczą pamięć i w każdym okresie wyuczą się jednej mowy Cycerona¹⁶³. Studenci powinni w każdym tygodniu przedkładać prowizorowi zaświadczenia o ucześnieści na wykłady, co było podstawą do wypłacenia stypendium¹⁶⁴.

Podstawą tej fundacji była kwota 2000 florenów zapisanych na majątku zwanym „Sikorzyńska” w Wieliczce. Ostatnia wzmianka o jej istnieniu pochodzi z 1727 r., nie wzmiankują jej późniejsze wizytacje¹⁶⁵.

Altaria

Początki tej instytucji w Kościele Zachodnim sięgają XI w. i wiążą się z powstawaniem ołtarzy bocznych w kościołach. Ich pierwowzorem były prawdopodobnie kapelanie pałacowe, w ramach których altarzyści – kapelani byli zobowiązani do regularnego odprawiania mszy św. Działali oni w oparciu o fundacje prywatne, potwierdzane w każdym przypadku przez biskupa¹⁶⁶. „Ich liczbowemu rozwojowi sprzyjała religijność ówczesnych ludzi, dążących do zapewnienia sobie zbawienia „poprzez trwałe fundacje mszalne, związane z określonymi ołtarzami¹⁶⁷.

W Cmolasie powstała ona w 2. poł. XVII w. W 1694 r. prawdopodobnie ówczesny właściciel Cmolasu wydał dokument fundacyjny, który zyskał aprobatę oficjała generalnego diecezji krakowskiej dopiero w 1721 r.¹⁶⁸

¹⁶¹ Tamże.

¹⁶² Tamże, s. 549.

¹⁶³ Tamże, s. 550.

¹⁶⁴ Tamże.

¹⁶⁵ AKMK, AV 1727, sygn. AV 22, s. 79; W. Kowalski, Uposażenie, s. 300.

¹⁶⁶ H. Borcz, *Altarie w kościołach i kaplicach diecezji przemyskiej ob. lac. w okresie staropolskim*, [w:] *Ecclesiae Premisliensi serviens. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Infułatowi doktorowi Stanisławowi Zygarowiczowi*, red. A. Szal i J. Trojnar, Przemysł 2001, s. 34–35.

¹⁶⁷ Tamże, s. 35.

¹⁶⁸ AKMK, AV 1764/5, sygn. AV 51, k. 108v.

Altaria związana była z ołtarzem Pana Jezusa Ukrzyżowanego, który znajdował się w kościele szpitalnym. Prawo prezenty i patronatu nad nią przysługiwało każdorazowemu dziedzicowi dóbr Cmolas. Do uposażenia fundacji należała pół łana roli oraz łąka, z której można było zebrać trzy wozy siana. Prebendarz otrzymywał ponadto czynsz od sumy kapitałowej 3000 florenów zabezpieczonej na dobrach Kielbów¹⁶⁹.

Bractwo szkaplerzne

Jego początki w Kościele powszechnym sięgają XIII w. Prawdopodobnie przed końcem XVI stulecia pojawiło się na ziemiach polskich. Rozwinęło się na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów osiągając popularność w XVII i XVIII w.¹⁷⁰

W Cmolasie erygowali je karmelici boski z klasztoru krakowskiego 3 III 1670 r. na mocy przywileju udzielonego przez generała zakonu. Dzień później sufragan krakowski bp Mikołaj Oborski dokonał aprobaty. Na tej podstawie bractwo wprowadzono uroczystie w parafii 16 VII tegoż roku¹⁷¹. Funkcjonowało ono do końca omawianego okresu, zostało zniszczone w wyniku tzw. reform józefińskich po I rozbiórce Polski¹⁷².

Bractwo szkaplerzne w Cmolasie dysponowało majątkiem, na który składał się zapis w wysokości 2000 florenów. Roczny czynsz z tej fundacji wynosił 140 fi. rocznie¹⁷³. Pieniądzy tych w późniejszym okresie nie otrzymywano, dlatego w 1727 r. zapis egzekwowano w Trybunale Koronnym w Lublinie¹⁷⁴. Akta wizytacyjne z późniejszych lat odnotowują już brak uposażenia¹⁷⁵.

Istnienie konfraterni wpłynęło na rozwój parafialnej Służby Bożej (ordo divinarum). Według akt wizytacyjnych z 1694 r., w każdą niedzielę miejscowy wikariusz celebrował mszę św. czytaną wg formularza o Najświętszej Maryi Pannie. Za tę posługę otrzymywał on z funduszków brackich 12 florenów rocznie¹⁷⁶. W XVIII w. bractwo to pozbawione było troski duszpasterskiej ze strony miejscowych kapłanów i prowadziło działalność pod wpływem pobożności

¹⁶⁹ Tamże.

¹⁷⁰ B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przed-rozbiorowym*, [w:] *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1, Lublin 1969, s. 538; zob. S. Salaterski, *Sieć i działalność bractw kościelnych w prepozyturze tarnowskiej do roku 1772*, „*Nasza Przeszłość*”, T. 71 (1989), s. 159.

¹⁷¹ G. Marciniak, *Bractwa religijne w archidiakonacie sandomierskim od połowy XVI w. do rozbiorów Polski (na podstawie wizytacji kościelnych)*, mps w zbiorach Biblioteki KUL, Lublin 1991, s. 27 i 33.

¹⁷² Tamże, s. 75.

¹⁷³ W. Kowalski, *Uposażenie*, s. 311.

¹⁷⁴ Tamże.

¹⁷⁵ AV 1738–1764/5, passim.

¹⁷⁶ Cyt. za: G. Marciniak, dz. cyt., s. 109.

ludu. Według ks. G. Marciniaka, „wpływ na to mógł mieć fakt, że mimo zapisanego majątku, bractwo nic nie otrzymywało”¹⁷⁷.

Zakończenie

Ufundowana w 1462 r. parafia w Cmolasie uzyskała pełną samodzielność w 1489 r. Obejmowała dużą połąć Puszczy Sandomierskiej. W XVIII w. wydzielono z niej parafię w Majdanie (Królewskim) oraz w Trzęsówce. Życie religijne skupiało się początkowo w drewnianym kościele pw. św. Stanisława Biskupa, a w XVIII w. już w czterech świątyniach.

Na terenie parafii istniały liczne instytucje kościelne. Na uwagę zasługuje szczególnie prepozytura szpitalna oraz szkoła mogąca poszczycić się wybitnymi absolwentami.

Niniejsze opracowanie dotyczy jedynie niektórych aspektów funkcjonowania parafii Cmolas w czasach przedrozbiorowych. Należy przypuszczać, że poszczególne zagadnienia bogatych dziejów cmolaskiej parafii będą inspiracją do badań dla teologów, historyków i regionalistów.

¹⁷⁷ Tamże, s. 56.